

Vanhat sanat uusissa kansissa

Uusi sivistyssanakirja. Toimittanut A. NUKKA AIKIO, uusinut RAUNI VORNANEN. Suomen kielen sanakirjat 1. Otava, Keuruu 1981. 664 s.

Uudella sivistyssanakirjalla on yli puolen vuosisadan perinteet. Vuonna 1924 ilmestyi Lauri Hendellin toimittama Tietosanakirja-Osakeyhtiön Sivistyssanakirja. Se syntyi 1909—22 julkaistun yksitoistaosaisen Tietosanakirjan kylkiäisenä, kaikelle kansalle tarkoitettuna tiiviinä tietopakettina. Tietosanakirjahan ei ollut läheskään kaikkien hankittavissa, vaikka sen ensimmäistä osaa odoteltaessa eräässä lehdessä toiveikkaasti kirjoitettiin: »Matalan mökin kirjavarastossa tulee tuollainen teos olemaan aarre, josta aina on iloa ja hyötyä.» Tietosanakirja ja Sivistyssanakirja olivat suomen kielen käytön kannalta tärkeitä teoksia. Tietosanakirjan toimitus, jossa äidinkielen asiantuntijoina olivat mm. E. N. Setälä, Yrjö Wichmann ja Otto Manninen, teki merkittävää työtä vakiinnuttaessaan suomen kielen oikeinkirjoitusta. Vierasperäisten sanojen nykyisen oikeinkirjoituksen pohja luotiin juuri Tietosanakirjassa; kirjoitussääntöjen pääarkkitehti näyttää olleen E. A. Tunkelo (ks. Vir. 1907 s. 53—89, 1908 s. 118—122).

Kun sodan jälkeen alettiin valmistella Sivistyssanakirjan neljättä painosta, olivat vierasperäisten sanojen asua koskevat normit ehtineet eräiden keskeisten sanatyyppeiden osalta muuttua, ja niin Mauno Jääskeläisen toimittama laitos ilmestyi 1948 »täydellisesti uusittuna», kuten sanonta kuuluu. Toimittaja nojautui oikeinkirjoituksessa lähinnä Martti Airilan teokseen Vierasperäiset sanat, joka oli ilmestynyt 1945. *Agitatsioonista* oli tullut *agitaatio*, *agiteerausesta* *agitointi* ja *agitatoorisesta* *agitatorinen*. (*Agitatorinen* oli tosin oikeastaan

ollut Hendellin laitoksen omapäisyyksiä. Jo vanhassa Tietosanakirjassa ja samoin Airilan—Cannelinin Vierasperäisissä sanoissa 1920 kirjoitettiin *-ori*-loppu nykyiseen tapaan lyhytvokaalisena.) Parin vuosikymmenen aikaero näkyi hakusanoissa ja selitteissä: oli natsia ja new lookia, eikä tankki ollut enää 'sodassa käytettävä panssaroitu traktorintapainen hävityskone' vaan lyhyesti 'panssari-, hyökkäysvaunu'.

Parinkymmenen vuoden päästä aika oli taas kypsä uuden laitoksen toimittamiseen. Vuonna 1969 ilmestynyt Anukka Aikion toimittama Uusi sivistyssanakirja eroaa edeltäjistään mm. siinä, että englanninkielisiä ja englantilaisperäisiä sanoja on entistä enemmän, kun taas ranskankielisiä ilmauksia on karsittu. Oikeinkirjoituksen puolesta teos ei juuri poikkea vuoden 1948 laitoksesta.

Vuonna 1981 ilmestynyt Uusi sivistyssanakirja on jokseenkin sama kuin vuoden 1969 laitos, vikoineen kaikkineen. Sivuja on tullut lisää kymmenkunta. Muutokset ovat vähäisiä: *de*-alkuisista sanoista on poistettu sitaattilainat *defensor*, *delictum*, *Delphi* ja *Deutsch*, samoin sanonta *de gustibus non est disputandum*, koska kustantaja on julkaisemassa lentävistä lauseista omaa kirjaa (*de nihilo nihil* on kuitenkin jätetty paikalleen). Uusia hakusanoja on vain yksi, väärin kirjoitettuna: *detente*.

Rauni Vornanen sanoo esipuheessaan: »On ällistyttävää, miten paljon uusia sanoja jo yksin matkailu, ATK ja urheilu ovat tähän uuteen laitokseen tuoneet.» Pikkemminkin voi sanoa, että uusia sanoja on ällistyttävän vähän. Niitä olisi vähällä vaivalla saanut mukaan huomattavasti enemmän. Ei olisi tarvittu edes kenttätyötä, jonka puutteesta edellisen laitoksen esipuheessa mainitaan. Nykysuomen sivistyssanakirjasta (1973), Uudissanasto 80:stä (1979) ja uusista tietosanakirjoista olisi saanut runsaasti uutta sanastoa, joka olisi auttanut kirjaa ajan tasalle. *De*-jaksoonkin olisi mainituista teoksista voinut ottaa esim. sanat *dead line*, *dealer*, *de-eskalaatio*, *dekki*, *dekoodata* ja *dekooderi*, *deltasiipi*, *denim* ja *destalinisointi*. Myös olisi pitänyt ottaa huomioon sanojen uudet merkitykset. *Ka-*

risma on kirjassa edelleenkin vain armolahja — vaikka lehtimainoksen mukaan *karismaa* on jo *Volvossakin* —, *kasetti* on vain rakennuksen osa tai filmikotelo, *klassikko* on vain henkilö, *klinikka* vain opetussairaala, *koheesio* on vain fysiikan ja sosiologian käsite, *kolumni* on sarake tai sivu, *konsoli* on vain kannattava rakenneos, *kreppi* on vain kangasta, *kvarkki* pelkästään maitorahkaa jne.

Esipuhe mainostaa katteettomasti matkailun, ATK:n ja urheilun osuutta. Vähänkään huolellista työtä tehnyt olisi ottanut keskeisestä sanastosta mukaan esim. *apartamenton*, *berjoskan* tai *taxfree shopin*. Etelä-Euroopan ravintolakulttuurin tuntemus on matkailun ansiosta viime aikoina nopeasti levinnyt, mutta silti loistavat poissaolollaan mm. sanat *cannelloni*, *grappa*, *lasagne*, *oregano*, *ristorante*, *salvia*, *chili con carne*, *paella*, *tapas*, *fado*, *ouzo* ja *sirtaki*. Urheilun alalla tilanne on samanlainen. Esimerkiksi jääkiekon suuri suosio ei kirjasta näy, ei myöskään raviurheilun yleistyminen. On hakusana *goalkeeper* 'maalivahti' muttei *liberoa*, on *skeet* muttei *trap*-ammuntaa, on jo 50-luvulla kuopattu *scramble* (nykyisin motocross) ja *TT-ajot*, jotka nykyään ovat RR-ajoja. ATK:n alalta riittänee esimerkiksi se, että kirja ei tunne sanapareja *input* — *output* ja *hardware* — *software*.

Edellä tuli jo viitatuksi yhteen kirjan puutteeseen, joka juontuu edellisestä laitoksesta: hakusanoja ei ole valittu johdonmukaisesti. On *kenraali*, *majuri*, *luutnantti* ja *kersantti* muttei *everstiä*, *kapteenia* eikä *vääpeliä*. Kaaderi on karsittuna jo vuoden 1969 laitoksessa. On *stereofoninen äänentoisto* muttei *monofonista*, on *tantra*, ei *mantraa* tai *satoria*, on *digitalis* muttei hakusanaa *digitaalinen*, on *mikroprosessori* muttei *prosessoria* jne. Sama koskee lyhenteitä: on *DIN*, ei *ASAA*, on *OAS*, ei *OAU*:ta, on *SEATO*, ei *SEViä*. Mm. autojen kansallisuustunnuksia on otettu mukaan jokseenkin mielivaltaisesti. Tässä yhteydessä mainittakoon myös, että toimittaja ei ole tutustunut uusiin SI-yksikköihin: osa niistä puuttuu kokonaan, osalle taas annetaan väärä lyhenne.

Sivistyssanakirjassa on alusta alkaen se-

litetty myös sanojen etymologiat, suppeasti, niin kuin on välttämätöntä ollut. Monissa kohdin toivoisi pitemmälle menevää selitystä. Mm. soittimennimien *fagotti*, *klarinetti* ja *kornetti* takaa löytyisi vähällä vaivalla enemmänkin kuin niiden italiankieliset vastineet, ja esimerkiksi *idiootti*-sanan alkuperässä on pysähdytty latinan sanaan *idiota* 'tyhmyri', vaikka se taas tulee kreikan *idiō'tēs*-sanasta, joka on merkinnyt maallikkoa, oppimatonta. Epäjohdonmukaisuus vaivaa etymologioitakin. Esimerkiksi *neton* alkuperäinen merkitys selitetään muttei *bruton*, ja otettakoon sotilasarvotkin vielä kerran puheeksi: *kenraalin* ja *majurin* latinankielinen tausta tuodaan esiin, mutta *luutnantissa* ja *kersantissa* edetään vain ranskaan saakka, vaikka ranskan sanan *lieutenant* takana on latinan *locum tenens* 'sijainen' ja *sergeantin* takana *serviens* 'palvelija'.

Kuten sanottu Sivistyssanakirjalla on ollut merkittävä asema oikeinkirjoitusjärjestelmämme vakiinnuttajana. Uusinta painosta lukeva joutuu ikäväkseen toteamaan, että sen toimittaja ei ole hallinnut nykyisiä oikeinkirjoitussääntöjämme tai sitten on ollut anteeksiantamattoman huolimaton. Virheelliset kirjoitusasut ovat perua vuoden 1969 laitoksesta, mutta toimittajan olisi toki pitänyt korjata ne. Pieni luettelo puhunee puolestaan: on *akaasia* pro *akasia*, *ameebat* pro *amebat*, *bari* pro *baari*, *betasäteily* pro *beetasäteily*, *borštš*, *borsch* pro *borssi*, *cisterciläiset* pro *sisterssiläiset*, *citruhedelmät* pro *sitruhedelmät*, *cytogonia* pro *sytogonia*, *doggi* pro *dogi*, *euthanasia* pro *eutanasia*, *koine* pro *koinee*, *kurkkuma* pro *kurkuma*, *lila* pro *liila*, *litotes* pro *litoteesi*, *loosi* pro *loosi*, *meedia* pro *media*, *moduli* pro *moduuli*, *mykeneeläinen* pro *mykeneläinen*, *paratyfus* pro *paratyffus*, *pikkelsi* pro *pikkelssi*, *pilaf* pro *pilahvi*, *placebo* pro *plasebo*, *polemoida* pro *polemisoida*, *rosa* pro *roosa*, *taverni* pro *taverna*, *theriologia* pro *teriologia*, *zygomorfinen* pro *tsygomorfinen*, *yen* pro *jeni*. *Rationalisoinnin* vieressä on hakusanana *rationointi*. *Jouli* kummittelee edelleen, ja suorastaan

koomiselta tuntuu *Johanneksen leipäpuu*. Samaan kirjasarjaan kuin Uusi sivistyssanakirja Rauni Vornanen on tekemässä oikeinkirjoitussanakirjaa.

Uusi sivistyssanakirja ei siis ole normatiivisena käsikirjana luotettava. Epäluotettavuutta lisää vielä nuolimerkin kirjava käyttö. Nuolella ensinnäkin opastetaan toiseen hakusanaan: *gemara* → talmudin osa. Sillä myös viitataan yleisemmäksi katsottuun kirjoitusasuun: *karbiini* → *karabiini*. Variantti on toisinaan näkyvillä päähakusanan jäljessä, toisinaan ei. Samaa nuolta käytetään myös nykyisin jo hylätystä kirjoitusasusta oikeaan viitattaessa: *joga* → *jooga*, *yoga* → *jooga*, *kluutti* → *klootti*, *kylo-* → *cyto-*, *syto-*. Lukija, jolla ei ole asiasta tietoa, pitänee kaikkia variantteja hyväksyttävänä.

Olisi kuitenkin kohtuutonta katsoa huonoon tuotteeseen vikapääksi yksinomaan teoksen toimittaja. Epäilemättä sanakirjan puutteet johtuvat myös siitä, että kustantaja ei ole järjestänyt toimittajalle tarpeeksi työaikaa, ts. irrottanut tähän hankkeeseen tarpeeksi rahaa. Kustantajaa on syytä moittia myös kirjan markkinoinnista. Paitsi erillisenä teoksena Uusi sivistyssanakirja on julkaistu myös Suomen kielen sanakirjat -sarjan osana, yhtenä kuudesta. Sarjaa myydään vain kokonaisena. Niinpä sen ostaja, jolla on ennestään Uuden sivistyssanakirjan edellinen laitos, huomaa omistavansa kaksi käytännössä samaa kirjaa. Asiaa pahentaa vielä se, että uuden laitoksen esipuheesta saa ylimittaisen käsityksen uudistustyön laajuudesta. Toivottavasti tällaista »kevyen meikin» linjaa ei Otavassa jatketa vaan tehdään perusteellisemmin uudistettu sivistyssanakirja, joka on kustantamon perinteiden arvoinen ja palvelee paremmin käyttäjänsä. Nykykielen sanakirjan tulee kaiken muun ohella olla oman aikansa kielenkäytön kuvastin, niin ajantasainen, että sillä myöhemminkin on arvoa kieli- ja kulttuurihistoriallisena dokumenttina.

AARRE HUHTALA